

Petr Nutil

Jak neztratit

rozum v neřozumné době

O falešných představách,
iluzích a předsudcích

*„Znáš-li nepřítele i sám sebe, můžeš bez obav svést sto bitev.
Pokud znáš sebe, ale nikoliv nepřítele, jednou vyhraješ a podruhé prohraješ.
Jestliže neznáš ani sebe, ani nepřítele, prohraješ v každé bitvě.“*

Sun-c'

*„Jen dvě věci jsou nekonečné – vesmír a lidská hloupost.
Tím prvním si oušem nejsem tak jist.“*

Albert Einstein

„Hledal jsi nejtěžší břemeno a našel jsi sebe.“

Friedrich Nietzsche

Petr Nutil

Jak neztratit

rozum v nerozumné době

O falešných představách,
iluzích a předsudcích

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

Petr Nutil

**Jak neztratit rozum v nerozumné době
O falešných představách, iluzích a předsudcích**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 7872. publikaci

Odpovědná redaktorka Zuzana Böhmová
Grafická úprava a sazba Eva Hradiláková
Návrh a zpracování obálky Vojtěch Wagner
Fotografie na obálce Jan Zátorský
Ilustrace v knize Zuzana Böhmová
Počet stran 192
První vydání, Praha 2020
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2020

ISBN 978-80-271-4008-4 (ePub)
ISBN 978-80-271-4006-0 (pdf)
ISBN 978-80-271-1796-3 (print)

OBSAH

Co jsem se naučil při psaní této knihy	9
Řekli o knize	10
ÚVOD	11
O MYŠLENÍ	21
Ignorance plodí sebevědomí	22
Myšlení jako zaměřené vědomí	23
Castle Bravo	25
Tak trochu nečekaný výbuch	27
Pohled optikou teorie odstrašování	30
Matrix: je rozdíl mezi tím znát cestu a jít po ní	32
Věštci, jasnovidci a šarlatáni	35
Rozděl a panuj	37
Co nás o strachu můžou naučit horrory	39
O házení bláta	42
O MÉDIÍCH, SVOBODĚ A REGULACI	45
Co (ne)ukazují média	45
Co s námi dělají média	48
Fake news jako příznak doby	53
Historické fake news	55
Ďáblové, lidojedi a vrazi	56
Čekání na hrdiny	57
Technologická přeměna mediálního světa	59
Dvě strany elektronického věku	60
Svoboda versus regulace	61

ROZUM DO HRSTI	65
Věřit těm důvěryhodným	65
K čemu je nám vlastně dobrá historie?	68
Pálení knih jako rituální vypořádání s historií	70
Následovat argumenty tam, kam vedou	72
William Occam: Ostrý jak břitva	74
Niccolò Machiavelli: Racionální pragmatismus	75
Artur Schopenhauer: Umění duševního šermu	80
Umění dostat za pravdu	83
Carl Gustav Jung: Archeolog duše, astronaut do nevědomí	89
Odvrácená strana mysli	90
Popis jednoho zápasu	92
Myšlení, vědomí a nevědomí	96
Spořádaný občan, ale idiot	100
Člověk minulosti	104
Archetypy, narativy, stín	105
Válka jako akt kolektivní iracionality	110

KRITICKÉ MYŠLENÍ A RACIONALITA	115
O stupiditě	120
Proč je naše racionalita omezená?	122
Ignorování mezí růstu	125
Problém s umělou inteligencí	127
Kolektivní mysl, kolektivní stupidita a experti	130
Expertí a autority	135
Jak dospět k více racionálnímu rozhodování ve skupině?	138
Konspiračním myšlením k neočkování	139
Jak moc jsou ale konspirace a alternativní výklady reálně rozšířené?	141
Intermezzo	143
Útržky ze sociální psychologie	145
Korelace a kauzalita	147

Deset pravidel faktomluvy	150
1. Instinkt propasti	152
2. Instinkt negativity	153
3. Instinkt lineárnosti	155
4. Instinkt strachu	156
5. Instinkt zkreslení velikosti	157
6. Instinkty zobecnění	159
7. Instinkt osudovosti	161
8. Instinkt jedné perspektivy	163
9. Instinkt obviňování	165
10. Instinkt urgentnosti	167
Zachrání nás vzdělání? Možná že ano	169
Klam kritického myšlení	170
Kritické myšlení jako nálepka pro konformitu	176
Stříbrné pravidlo	177
Závěrem	182
Poznámky	186
Rejstřík	192

Manipulátoři.cz

”

**Hoaxy,
manipulace
a propaganda
pod lupou**

“

Nejde o názory, ale o fakta.
Záleží nám na tom, aby internet nezaplavoval
lživý a nenávistný obsah.
Připojte se. Odhalujte. Publikujte.

CO JSEM SE NAUČIL PŘI PSANÍ TÉTO KNIHY

- Nejsme stroje na tvorbu racionálních myšlenek. Ve skutečnosti máme mnohem blíže k magickému, pocitvy vysoce ovlivňovanému, často zcela zkruslenému myšlení. Naše racionalita je omezená.
- Stupidita není hloupost, ani nadávka, ani nevědomost, omyl nebo nedostatek informací. Stupidita je rozpad zpětné vazby mezi chováním a prostředím.
- Existence nepřítelů, na něhož je možné svést veškeré zlo, znamená pro člověka nesmírnou úlevu.
- Psychopati přirozeně přitahují stoupence a následovníky.
- Přestože nejsme schopni (z valné části) poskládat alespoň v principu něco tak běžného, jako je splachovací záchod nebo cyklistické kolo, neodradí nás to od rychlých soudů o věcech násobně komplikovanějších.
- Naše famózní vědecká realita nás ani v nejmenším neochrání před takzvanou irealitou nevědomí. I sebelépe vzdělaný člověk se může stát fanatikem, blouznivcem nebo se k smrti bát pavouků.
- Ženy si ve skutečnosti nekupují punčochy z reklamy, ale ty překrásné nohy zobrazené na plakátu. A to neplatí jen o punčochách.
- Média nemohou plýtvat časem na zprávy, které neprojdou našimi pozornostními filtry.
- Lidé zacházejí s myšlenkami jako s majetkem a je těžké se s nimi rozloučit.
- Obvykle s omezenými informacemi, které máme, zacházíme tak, jako by byly vším podstatným, co je třeba znát.
- Vynakládáme obvykle větší snahu na to, aby to vypadalo, že jsme správní, než na to, abychom správní skutečně byli.

ŘEKLI O KNIZE

Přestože dokážeme vytvářet a využívat moderní technologie, náš mozek se stále řídí základními instinkty, a proto jsme schopni uvěřit emocionálním textům před skutečností. Proč tomu tak je, přibližuje tato kniha.

Josef Džubák

zakladatel serveru HOAX.CZ

Od Sokrata po Roslinga, od filozofie po moderní technologie, od minulosti po současnost. To vše nová kniha Petra Nutila nabízí. Představuje tak povedeného průvodce k pochopení dnešního světa.

Miloš Gregor

spoluzakladatel projektů Zvolsi.info a Fakescape,
odborný asistent na katedře politologie FSS MU

Ať už se považujete za výlučně racionálního člověka, či se řídíte jen emocemi, tato kniha vás donutí přemýšlet o tom, proč jednáte právě tak, jak jednáte. Při čtení budete více pochybovat o druhých i o sobě, abyste nakonec spatřili záblesk naděje na lepší svět.

Ludmila Hamplová

Zdravotnickýdenik.cz

publicistka specializující se na dezinformace na poli medicíny

Je jen málo děl věnujících se tak složité problematice, jako je vnímání reality kolem nás, jejímu zjednodušování, kritickému myšlení nebo podléhání různým iluzím, která jsou zároveň čtivá a zábavná. Kniha Petra Nutila, už druhá z tohoto ranku, je přesně taková.

Petr Musil

ekonomický redaktor webu CNN Prima NEWS,
odborný asistent Vysoké školy polytechnické Jihlava

ÚVOD

„Nevydávej se na pochod, dokud se důkladně neseznámíš s charakterem krajiny, s horami a lesy, bažinami a močály.“

Sun-c'

Tahle kniha je o moudrosti a stupiditě. O rozumu a iracionalitě. O falešných představách, iluzích a předsudcích, které máme o světě, druhých lidech i sobě samých.

Kdo tedy vlastně jsme? Usilovně pracujeme na stále chytřejších strojích a zapomínáme na to, že právě my – lidé – jsme ti, kdo ve svých hlavách nosí dávno vyhynulý svět minulosti. Své podstatě, tomu zvířeti v nás, nedokážeme utéct. Přestože jsme se dopracovali k letům do kosmu a jaderným zbraním, v našich hlavách stále sídlí programy, kterými nás příroda vybavila pro přežití v divočině, pro sběr, lov, život a boj v malých tlupách. Na jedné straně vynikáme poslušností k autoritám, snadnou ovlivnitelností, podceňováním rizik, kolektivním myšlením a stupiditou. Na straně druhé jsme nesmírně zvědavý, vynalézavý, obratný, inteligentní a nebývale přizpůsobivý druh. Tyhle dvě charakteristiky, jak si ukážeme, jsou protimluvem jen zdánlivým.

Záleží na každém z nás – a samozřejmě na štěstí – která strana mince v kritickém okamžiku převládne. Nevíme kdy a jak přesně se to stane. Dá se ale předpokládat, že ruku v ruce s rozvojem technologií se tohle naše obojetné nastavení dřív nebo později obrátí proti nám samotným a ohrozí přímo naši existenci coby druhu. Když ale budeme mít kliku, pozitivní stránky našeho druhu nám pomůžou přežít a posunout se o další kus dál. Zkusme tedy posílit to pozitivní a oslabit rizika.

Ani zdaleka nejsme tak samostatní, neovlivnitelní a nezávislí, jak si o sobě rádi myslíme. Naše názory tvoří z valné části více či méně kvalitní domněnky a mentální konstrukce, které se s realitou potkávají a překrývají i v tom nejlepším případě jen z části.

Tahle naše mentální výbava nám může mnohdy být spíš ke škodě než k užitku. Jsme sice dost chytrí na to, abychom dokázali sestrojít něco tak komplikovaného, jako je atomová bomba, ale zároveň dost hloupí na to, abychom ji skutečně použili proti sobě samým. Jsme dost vyspělí na to, abychom vkročili do virtuální reality, ale zároveň dost hloupí, abychom volili lháře, podvodníky a psychopaty. Jsme dost důmyslní na to, abychom během posledního století prodloužili věk dožití o 25 let, ale zároveň dost pitomí, abychom ze své planety nepřestávali vytvářet znečištěné, toxické a neobyvatelné místo.

Zatím máme štěstí – ještě jsme sami sebe nesmazali z povrchu zemského. **Abychom ale jako druh přežili i nadále, stojí před námi zásadní výzva – postavit se své iracionalitě.** Těmi nejdůležitějšími schopnostmi, bez kterých se neobejdeme, je schopnost kvalitně nakládat s informacemi, kriticky myslet a naučit se vycházet s tím iracionálním zvířetem uvnitř každého z nás. Ale to s neobejde bez práce na sobě samých a bez nasazování své vlastní kůže a duše.

Bez toho všeho se možná naučíme předstírat jak kritické myšlení, tak i porozumění ostatním, stejně tak i svou vlastní myšlenkovou, hodnotovou a ideologickou nezávislost, ale ve své nepopsané a nepojmenované hloubce budeme stále stejně konformní, ignorantští a náchylní k obrovským systémovým chybám jako ti, nad kterými s oblibou ohrnujeme nos. Možná že se naučíme předstírat vlastní sofistikovanost a možná tomu dokonce i sami uvěříme. Ale věřte mi, to nás od skutečného poznávání jen vzdálí. A světu – tomu to nijak neprospěje. I ta sebelépe vyleštěná póza člověka veskrze moderního a racionálního se snadno zhroutí tváří v tvář dějům, které v nás probudí to zasunuté a přehlížené. Mohl bych parafrázovat Junga a konstatovat, že i ten nejchytřejší člověk na planetě může být zcela paralyzován něčím takovým, jako je děs z pavouků nebo klaunů. A to je pořád to nejmenší, co nás může potkat.

To, jací jsme, mají z velké části na svědomí jiné vlivy než naše rozhodování. To, jak se rozhodujeme a chováme, je nám z velké části vrozeno a z další velké části implementováno zvnějšku. To, co si myslíme, je výsledkem působení let, kdy jsme pozornost věnovali informacím, které nás utvrzovaly v našem přesvědčení, a zároveň zcela ignorovali ty, které nabourávaly předem vytvořené dojmy a představy. Přesto všechno dokážeme na vnější vlivy, které nás nepřestávají formovat, zapomenout, vytěsnit je a ignorovat, ba co víc – pokládat sami sebe a svou osobnost za produkt naší vlastní odhodlanosti, vůle a pracovitosti

(jestliže se nám povedlo dosáhnout v životě nějakého úspěchu), nebo naopak svalovat veškerou vinu za náš osud na ten zlý svět venku (když se nám nedaří). Asi tušíte, že ani jeden z těchto náhledů není úplně správný.

Realita je taková, že jestliže se narodíte do příznivých společenských poměrů, do úplné rodiny a je-li prostředí, v němž vyrůstáte, harmonické, podporující a v ideálním případě ekonomicky zdatné, je-li vám dáno žít v době bez válek, hladu, chudoby, nemocí a přírodních katastrof, pak i vaše budoucí vyhlídky jsou o poznání pozitivnější, než kdyby tomu bylo naopak.

Takže – mnohé z faktorů, které nás formují a které tak rádi přičítáme sami sobě, jsou ve skutečnosti nahodilostmi, jakousi přírodní loterií. Jak píše Rawls, charakter člověka je totiž ve značné míře závislý na šťastných rodinných a společenských podmínkách, za něž si nemůže připisovat žádnou zásluhu.¹ A také bychom měli vědět, že lidé, kteří měli prostě v této loterii kliku, nejsou nositeli žádné univerzální pravdy a jejich úspěchy nelze automaticky vnímat jako argument pro libovolnou nerovnost – třeba že jsou předurčení vládnout prostě proto, že se dobře narodili – ačkoli si to lidé po dlouhá tisíciletí mysleli. A leckde jsou o tom přesvědčeni dodnes (to platí jak pro jednotlivce, tak i celé národy). A samozřejmě, tato privilegovaná loterie není v žádném případě zárukou autority, rozumu a racionality.

Stejně dobře, jako je možné zahalit sám sebe do mámivého bludu o výjimečné sebehodnotě, je na opačném pólu snadné se pod tlakem nepříznivých okolností bránit rezignací, stažením se do sebe a odevzdáním se osudu, hvězdám, konzumu, národu nebo vůdci. Je vcelku snadné přestat se snažit, vynakládat námahu, energii a jen se tak nějak vézt, přežívat. Nechat za sebe rozhodovat ty druhé, ty chytré, ty privilegované – prostě ty, kteří nám vždy ochotně řeknou, co a kdy máme dělat, co si myslet, co kupovat, jak se oblékat, co jíst a tak podobně.

Ani to, v jakém světě žijeme, není naše zásluha. Narodili jsme se do daných společenských a kulturních podmínek, které nás zformovaly podle svých konvencí tak, že právě ty naše podoby životů a společenských vztahů považujeme za správné. Není moje zásluha, stejně jako to není zásluha vaše, že naše životy započaly v prostoru relativně bohaté a klidné střední Evropy, nikoli ve vyprahlé subsaharské Africe, v Afghánistánu zmítaném nekončící válkou nebo třeba v tvrdé diktatuře Severní Koreji.

Vyskytli jsme se na světě v určitém čase a prostoru, v určité fyzické podobě a kulturním kontextu, na jehož podobu jsme z logiky věci nemohli mít sebe-menší vliv a který nás z velké části definuje – coby příslušníky určité rasy či pohlaví. A samozřejmě kulturních a morálních narativů – třeba co je správné dělat, co je naopak nesprávné, jaký je vztah mezi pohlavími anebo jak chápeme to, jaká jsou naše práva.

Nelze žít bez kontextu a nelze jednoduše ignorovat vlivy, které mě a můj národ bez mého vlastního přičinění formují, už jen proto, že se v minulosti některé věci staly tak, jak se staly. Pokud bych byl Němcem, jen těžko bych mohl mávnout rukou nad strašlivou nelidskostí nacistického režimu s tím, že mě se to přece netýká. Pokud bych se narodil jako Američan, musel bych počítat s tím, že mi pořád někdo bude předhazovat minulost mého národa, která se ne vždy ukázala jen v tom dobrém – třeba v existenci otroctví, přetrvávajícího až ke sklonku 19. století, nebo ve svržení dvou jaderných bomb na japonské civilisty. Jako Čech nepopřu formující vliv dvou totalitních režimů, které si pro sebe zabraly většinu dvacátého století, stejně jako třeba to, že jsem příslušníkem malého národa, který se už napořád bude muset porovnávat s tlakem svých silnějších sousedů. Nemohu jen tak škrtnout z národní paměti tento narativ, který zasunut v podvědomí nás všech ovlivňuje nejen vztah k sousednímu Německu, ale i k Evropě jako celku.

To, že minulost ovlivňuje současnost, platí pro každý národ a každou dobu. Dobou a místem jsme zásadním způsobem ovlivněni a predisponováni, přičemž je jasné, že vystoupit z prostoru a času není možné. To ale není důvod, proč bychom se neměli pokoušet o nadhled nad sebou samými a kritické hodnocení světa, v němž žijeme. Vlastně je to docela dobrá příležitost k přemýšlení nejen nad minulostí, ale i nad sebou samými, nad svými hodnotami, názory a oprávněnostmi svých postojů.

Proč to ale zmiňuji? O neovlivnitelnosti kontextu z hlediska jedinice nepíšu proto, abych dokázal, že život je nespravedlivý. Ani proto, abyste propadli demoralizaci či trdomyslnosti a s tím, jak svět vypadá, se prostě smířili. Píšu o tom naopak proto, abyste nezapomněli, že stav, v jakém věci jsou, nerozhoduje o tom, v jakém by měly a mohly být. To za prvé.

Za druhé – zapomenout bychom neměli ani to, že přes všechny vnější definice, jež ohrazují naši existenci, nejsme biomechanické stroje bez vlastní vůle.

Právě naopak – bez ohledu na kontext, do něhož jsme se narodili, jsme svobodnými bytostmi, které si vytvářejí své životní narativy samy.

A proto za třetí – chceme-li se začít zabývat světem tam venku, budeme se muset zaměřit i na sebe samé. Bez nás se to totiž neobejde. Není možné se jen zaměřovat na vnější svět, pokoušet se lépe vyznat v našem čase a prostoru a ignorovat přitom nás samotné, naše vlastní hloubky – to zvíře hluboko v nás.

Svět se od doby, kdy jsme se narodili, změnil víc než kdykoli v historii. Vstoupili jsme do nové éry a proměna se nezastavuje. Technologie jednadvacátého století uhání vpřed raketovou rychlostí a nikdo neví, v jakém světě budeme žít za deset let. Vzestup schopností umělé inteligence začíná vytlačovat člověka z bezpočtu profesí a je téměř jisté, že ta největší změna teprve přijde. Aniž bychom – coby běžní lidé – tento vývoj dokázali alespoň sledovat a povšechně chápat, uháníme na digitálním koni do neznáma a čím méně toho skutečně víme, tím spíš si namlouváme, že třímáme otěže pevně v ruce.

Usilovně pracujeme na stále chytřejších strojích a zapomínáme na to, že právě my – lidé – jsme těmi, kdo ve svých hlavách stále nosí dávno vyhynulý svět minulosti, bez ohledu na to, kolika chytrými zařízeními se obklopíme. Své biologicky dané podstatě, tomu zvířeti v nás, ale utéct nedokážeme. V našich hlavách pořád sídlí programy, kterými nás příroda vybavila pro přežití v divočině, pro sběr a lov a život v malých tlupách. Vymanili jsme se z reálné džungle a potýkáme se s džunglí digitální.

Pořád ale jsme, slovy klasika Nietzscheho, „provazem nataženým mezi zvířetem a nadčlověkem (bohem – pozn. aut.) – provazem nad propastí“.²

Aby toho nebylo málo a aby to bylo ještě komplikovanější, je nutné připočítat závratnou informační proměnu, uprostřed níž žijeme. Ve které jsme – kromě jiného – v míře větší než kdykoli v minulosti zaplaveni mediálními obsahy a současně se potýkáme s rekordním množstvím falešných zpráv, dezinformací a výmyslů všeho druhu. Sejít z cesty v tomto informačním chaosu je snadnější než kdy dřív.

Žijeme ve zvláštní době. Je to doba, která – ať už si to uvědomujeme a připouštíme, či ne – převrací takřka vše, co jsme znali, naruby. Zdá se, že se nacházíme v situaci, kdy posoudit, co ještě dobré je a co už není, je takřka nemožným úkolem, mají-li se na tom všichni shodnout. Zdá se, jako by všechny ty moderní komunikační prostředky, internet, sociální sítě a elektronická média porozumění světu a druhým lidem spíše ztěžovala než naopak. Je tomu skutečně tak?

Jako u každé komplikované otázky, můžete odpovědět ano i ne. Zrovna teď se potýkáme s informační a digitální džunglí, ve které se někdo z nás orientuje lépe, někdo s obtížemi a někdo vůbec. Není v lidských silách držet prst na tepající a morfující skutečnosti, která se nemění postupně a tak, abychom jí pohodlně přivykali, ale dramaticky, násobně.

O naší době se někdy mluví jako o nové průmyslové revoluci, jejíž dopady se netýkají a nebudou týkat jen průmyslu. Tato revoluce nevyhnutelně změní takřka každý aspekt našich životů. Promění vzdělávání, pracovní trh, mobilitu, instituce a další oblasti. Masivní šíření fake news, se kterým se potýkáme, je jen jedním z viditelnějších symptomů těchto proměn, rozhodně ale ne ten určující nebo dokonce podstatnější než jiné.

V reakci na tento fenomén by se mohlo zdát, že postačí nějaké to mediální vzdělávání a trénink kritického myšlení. To je pravda jen z části. Naším hlavním cílem, na nějž se společnost ani vzdělávání zatím příliš nezaměřují, by mělo být zrychlování technologické adaptability.

Zdá se, že v tomto ohledu nejsme dostatečně akceschopní a rychlí, že se snažíme dobíhat překotný vývoj, seč nám síly stačí, ale i při nejlepší vůli jen tak tak stíháme tu a tam zachytit odraz technologií, mizejících nám někde v dálce za obzorem.

Hezky to vystihuje Bob Kartous, když zmiňuje, že se **vezeme na parním stroji do virtuální reality**. Exponenciální rychlost změny během jedné generace zcela proměnila naše vnímání reality od vcelku poklidné lineární představy o tom, jak se bude vyvíjet náš život, až k reálné a velmi překvapující proměně každého z jeho aspektů, zatímco my s údivem veškeré tyto přeměny jen sledujeme.

Nevyhnutelně se snižuje prediktibilita našich životů. Naopak se zvyšuje množství neočekávaných událostí – černých labutí, jak je pojmenovává můj oblíbený Taleb. Co to s námi dělá? Ve velké míře můžeme sledovat nárůst nejistoty. **Naše stabilní opěrné body mizí, hodnoty a jistoty se rozpadají a s nimi se ztrácí i identita mnohých z nás.** My lidé na to reagujeme částečně jako vždy v dějinách – stýskáním si po starých dobrých časech, částečně ale i regresí nás samotných. To znamená mentálním návratem na poslední známá místa, kde jsme se ještě cítili bezpečně. Právě tady je třeba hledat vzestup nacionalismů, vůdcovských principů nebo ožívování starých národních ran.

Zygmunt Bauman mluví o retrotopii, já bych se spíš přimlouval pojmenovat to jako starou dobrou regresi. Psychiatr Carl Gustav Jung by asi řekl, že to, co prožíváme, je relaps do minulosti, způsobený současnou depresí. Jung se domníval, že když dominantní vědomý postoj není schopen přizpůsobit se změněným podmínkám, dojde k zablokování volného pohybu energie směrem vpřed. Dochází k aktivaci nevědomých obsahů, které představují zárodky nového pokroku. Například v záloze připravená protikladná nebo inferiorní funkce čeká na svoji příležitost, aby pomohla modifikovat neadekvátní vědomý postoj.

Co se konkrétně stane, když k něčemu takovému dojde? Jak se s tímto fenoménem můžeme vypořádat, jestliže si odmítneme připustit jeho existenci? Natož abychom se pokoušeli pojmenovat a prozkoumat ta temná místa, do nichž v regresi sklouzáváme? A proč bychom to vlastně měli dělat, proč bychom se měli pokoušet o nějaké sebepoznání, když svět tam venku uhání tak rychle kupředu? Zkuste o tom chvilku přemýšlet.

Tímto úvodem ve vás chci vyvolat emoce, trochu vás nalomit a lehce narušit klam sebejistoty, s nímž většina z nás zcela přirozeně nahlíží na svět – obvykle s bohorovným klidem. Alespoň lehce zpochybnit ten každodenní náhled, naši skálopevnou interpretaci světa složenou z jasně vymezených hesel a nálepek. Na chvíli vás zastavit, abyste se pokusili zamyslet nad tím, co děláte, kvůli čemu a co si o tom myslíte. Protože bez toho se nepohneme dál. Nepředkládám vám soubor laciných návodů na krásný nový šťastný svět plný jednoduchých řešení. Naopak. Nabízím vám knihu plnou otázek, na jejichž mnohé odpovědi budete muset přijít sami – nalézt je v sobě.

Pravda je totiž taková, že žádný jednoduchý recept, jak se vypořádat s falešnými zprávami a dezinformacemi a jak vkročit do budoucnosti zalité sluncem a zabydlené racionálními, přemýšlivými bytostmi, neexistuje. A kdo něco takového tvrdí, buď neví, o čem mluví, anebo lže.

Smyslem války s fake news (nebo spíše „schopnosti odlišit relevanci informací“) není postavit se samotné existenci manipulátorů, šířitelů propagandy a falešných zpráv. Ti tu budou vždy a takový boj by byl jen přehlídkou marnosti a sisyfovské práce s nicotným výsledkem. Nejde o to začít stavět obranný val proti nim a cenzurovat je z libovolných etických, morálních, nebo třeba státních zájmů. Ač by taková snaha byla motivována sebeušlechtleji, nakonec by se nevyhnutelně překloupila do nesvobody a omezování neskonalých výtobytků

moderního světa, jakými jsou diverzita, svoboda projevu a respekt k odlišnému. A to přeci nikdo z nás nechce.

Chceme-li se manipulátorům efektivně postavit, pak bychom měli vědět, že samotný boj se vede jinak. Ne cestou cenzury. Ne mazáním falešných zpráv. Ale uvnitř nás samotných. Když už se rozhodneme zápasit, neměli bychom se zaměřovat – slovy samotného Sun-c' – na místa snadno přístupná, na prosluněné louky, nad nimiž lze snadno získat iluzorní kontrolu, a z nichž lze vše, co se nám na první pohled nezdá, vytlačit do okolních neprostupných lesů a bažin. Tím, že lži, konspirace, manipulace a všechny další podoby nesmyslných, ale v zásadě svobodných projevů vytěsníme a zaženeme na těžko přístupná neproniknutelná místa, dosáhneme jen toho, že nad nimi úplně ztratíme kontrolu. Stanou se pro nás neviditelnými. Což samozřejmě neznamená, že přestanou existovat a působit. Protože nepřestanou.

Chceme-li svést bitvu s iracionalitou, pak bych byl pro to, abychom nejdříve zjistili, na jakých místech ji chceme vést, našli tato místa, dobře je poznali a dokázali se v nich zorientovat. Právě o takovém hledání, nacházení a poznávání skrytých míst v sobě samých je tato kniha. Ale pojďme začít od začátku. Od úplného začátku.

K napsání této knihy mě inspiroval dva a půl tisíce let starý text čínského filozofa Sun-c' – respektive jeho nesmrtelná kniha *Umění války*. Proč zrovna ona? Vy z vás, kdo jste ji nečetli, byste měli vědět, že to není jen tak nějaká kniha o válčení. Více než čímkoli jiným je totiž inspirativním a nestárnoucím zdrojem, na kterém lze stavět taktiku v jednání s ostatními lidmi, obchodními partnery nebo třeba vztahy. Je to kniha o rozmyšlení, kritickém zhodnocení situace a volby nejvhodnějších prostředků k reakci, a to efektivně a bez zbytečných ztrát. A to jsou bezesporu věci, při nichž se bez sebepoznání neobejdeme. Právě proto jsem přesvědčen, že nám má co říct i dnes. A že coby inspirativní zdroj dokáže oslovit i nás – lidi žijící v digitálním věku. Že nám má i po všech těch letech co říct o lidské povaze, která se v čase příliš nemění.

Vždy mě zajímal a fascinoval svět. To, kdo jsme, jak se ve světě pohybujeme, co a proč tu děláme a co si o tom všem myslíme. Pokoušel jsem se přijít na to, co je smyslem našeho dočasného pobytu na světě, pídil jsem se po odpovědích na věčné otázky, a přitom nepřestával žasnout nad neuvěřitelnou rozmanitostí lidských bytostí a jejich vnitřních světů. Jestli mě totiž odjakživa něco fascinovalo

ještě víc než pátrání po smyslu, pak to jsou právě samotní lidé. Lidé a jejich touhy, představy a plány, to, jak vidí svět, to, skrze jaké brýle se na něj dívají a skrze jaké hodnoty jej poměřují. Co si myslí o sobě samých.

Osvědčilo se mi si své poznatky a to, k čemu jsem došel, zapisovat, třídit a strukturovat v textech a poznámkách. Ty jsem přepisoval, spojoval a v lepším případě je pak publikoval jako články, v horším mnohé z nich zaslouženě odkládal do zapomnění nebo rovnou do koše. Nepsal jsem ani tak s cílem něco skutečně napsat, jako spíš dozvědět se o něco víc. A postupem času právě tímto vcelku nahodilým způsobem vznikla i moje první kniha *Média, lži a příliš rychlý mozek*. V ní jsem se pokoušel pojmenovávat fenomény hýbající naší dobou – hoaxy, dezinformace, mediální lži – a docházel postupně k tomu, že jde o úkazy jednak hluboce spjaté s naší vlastní podstatou – s tím, kdo jsme a jak přemýšlíme – a jednak s technologickou proměnou způsobů, jakými konzumujeme informace. Celou knihou se jako červená nit táhlo mé přesvědčení, že to není rozum, co s námi hýbe především, ale že je to hlavně naše vlastní emocionalita, naše pocity, obavy, touhy a vášně, prostě ten náš evolučně starý mozek.

Dovolím si zde malou odbočku. Možná máte podobnou zkušenost. Možná jste i vy ve svém životě potkali knihy, na které jste nezapomněli hned po přečtení, které vás ovlivnily, nebo dokonce – v tom nejlepším případě – změnily váš pohled na svět. Stalo se vám to někdy? Mně ano. Dostala se mi do rukou kniha *Myšlení rychlé a pomalé* od Daniela Kahnemana, profesora psychologie na Princetonské univerzitě, nositele Nobelovy ceny za ekonomii. Byla pro mě něčím jako zjevení a po jejím přečtení se mi otevřel celý nový vesmír (což myslím nadneseně jen trochu). Kahneman se věnuje myšlení, intuici a racionalitě. Připadá vám to jako nuda? Ale není, věřte mi. Kahneman se zabývá tím, čemu obvykle nevěnujeme pozornost. V hlavě nám naskakují různé myšlenky a my je prostě bereme, jak přicházejí. Obvykle sami sebe nezpochybňujeme ani se příliš často nezastavujeme, abychom se pokusili na své reakce nahlédnout trošku objektivněji, z jiného úhlu.

Ale má smysl to vyzkoušet, věřte mi. Chvíli se na sebe dívat jako na někoho cizího. Poodstoupit od vlastního subjektivního prožívání, od svých rozbouraných emocí. Není to úplně snadné.

Když jsem psal svou první knihu, ještě jsem si poněkud naivně představoval, že existuje vcelku jednoduchá cesta, jak se vyvléknout z těch našich – nám všem

lidem vrozených – sklonů k iracionalitě. Za tu cestu jsem považoval poctivé vzdělávání spolu s trpělivým dokládáním ověřených faktů. Byl jsem přesvědčený, že tohle a jediné tohle je recept na lepší, úspěšnější a tolerantnější společnost.

Od té doby se mi tato dříve průzračně jasná představa snadno dosažitelného ráje na zemi výrazně zakalila a zkomplikovala. Pochopil jsem, jak moc jednoduše a omezeně jsem se na celé téma díval. Podcenil jsem totiž jednu již zmíněnou věc. Hlubokou lidskou emocionalitu, nad kterou nemívá umírněné racionální uvažování navrch ani v časech poklidných, natož pak ve vyhrocených, dramatických dobách.

Ale nejen to. Zcela jsem opominul hlubokou součást každého z nás – naše nevědomí. Jde o mentální obsahy a procesy, které probíhají mimo vědomí, ale přesto mohou ovlivňovat naše chování a prožívání. Tyto neuvědomované oblasti psychického života by nás měly zajímat hlavně proto, že obsahují potlačené mentální obsahy, jsou obvykle vnitřně konfliktní, často spojené s úzkostí. Jeden z nich je ten sudetoněmecký narativ, o kterém jsem se zmínil výše. Jiných takových příkladů ale dokážete sami najít více.

Život v bezmoci vůči světu na straně jedné spolu s hodnotovou vyprázdněností vnějšího světa na straně druhé je dokonale připraveným jevištěm, nachystaným k odehrání dalšího tragického dějství pro nesnesitelně sebevědomého, ješitného, egomanického a zoufale nevědomého vůdce. Pro někoho, kdo bude natolik přesvědčen o své vlastní velikosti, že mu lidé podlehnou, uvěří a vynešou jej ke své vlastní škodě na až mocenský vrchol.

Mají-li být jakékoli váhy skutečně vyvážené, musí mít vždy dvě strany. Má-li být vyvážená a přínosná tato kniha, potřebuje i ona svou druhou stranu. Aby nám všechno to přemýšlení na straně jedné bylo k něčemu dobré, je třeba zabývat se i opačnou stranou – totiž stupiditou. O moudrosti toho bylo napsáno spousta, o hlouposti bohužel jen málo. A to i přesto, že nás ovlivňuje v míře větší než malé.

A o tom všem je tato kniha. Na následujících stránkách se pokusím přinést odpovědi na otázky, kde jsou meze kritického myšlení, proč vzdělávání nefunguje na všechny a co s tím lze dělat.